

**ДЕЯКІ ЗАУВАГИ ЩОДО ФОРМАЛЬНОЇ ДАТИ
ПОЧАТКУ ФУНКЦІОНУВАННЯ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ
ПЕРШИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ АКАДЕМІЧНОГО ТИПУ**

На основі аналізу змісту навчальних програм перших на теренах Російської імперії навчальних закладів академічного типу (Московська Слов'яно-греко-латинська і Київська академії) у статті наводяться відомості про те, що реальний зміст освіти, що надавався у Київській академії, на відміну від Московської, дає її історикам незаперечне право визнавати за нею фактично статус першої у часі освітньої установи, котра відповідала прийнятим на той час в Європі вимогам до навчальних закладів академічного типу.

Ключові слова: Києво-Могилянська академія, Московська Слов'яно-греко-латинська академія, правовий статус, навчальна програма, філософія, богослов'я.

Як відомо, офіційно статус академії Києво-Могилянський колегіум отримав завдяки клопотання (челобитної) митрополита Варлаама Ясинського до Петра I із проханням надати колегії повних прав академії (власно кажучи підтвердити це право, надане грамотою від 1694 року). Клопотання було підтримано колишнім вихованцем і префектом Києво-Могилянського колегіуму, на той час місцеблюстителем патріаршого престолу, найближчим соратником Петра I Стефаном Яворським, котрий особисто звернувся до Петра I з пропозицією задовольнити подане клопотання. У результаті прохання Київського митрополита було задоволено у формі царської грамоти від 26 вересня 1701 року, надісланої на ім'я ректора Києво-Могилянського колегіуму Прокопія Колачинського, котрий певний час обіймав цю посаду і у

статусі ректора академії, тобто отримав честь бути першим ректором Києво-Могилянської академії.

Водночас існує цілком офіційний документ, що свідчить про утворення у 1685 році в Москві Московської Слов'яно-греко-латинської академії, дати, що покладається дослідниками точного відліку народження першого, відповідно Києво-Могилянської академії другого на теренах колишньої Російської імперії закладу вищого (академічного) типу.

У цьому зв'язку вважаємо доречним нагадати нижче певні уточнення.

Перша, доволі квола спроба поставити питання про необхідність уведення бодай початкової освіти серед російського духовенства з метою подолання їх суцільного невігластва («грамоте мало умеют»), тобто тих, хто мав би опікуватися духовним розвитком свого народу, була здійснена у 1551 році на так званому Стоглавому соборі. Проте питання це на довгі роки залишилося без відповіді, а самі наставники ще тривалий час не мали «для серйозної розумової праці ані шкіл, ані університетів» (1).

Вдруге питання про створення шкіл ставиться вже у другій половині XVII століття. Однак і на цей раз російський державній владі не вистачило, за Г.Флоровським, «не стільки знань, скільки перспективи, культурної і духовної» (2).

На відміну від можновладців таку перспективу передбачав відомий у Росії благодійник, просвітник, меценат і державний діяч Ф.М.Ртищев (1626-1673), котрий заснував поблизу Москви на власний кошт «училищний монастир», до якого у 1646-1647 роках запросив 30 ченців, викликаних ним з України. Мета новоствореної школи вбачалася у навчанні всіх бажаючих граматиці, слов'янській, грецькій і латинській мовам, а також риториці й філософії.

Як наближена до царя (Олексія Михайловича) особа Ф.М.Ртищев спонукав останнього надіслати на ім'я Київського митрополита Сильвестра Косова грамоту (1649 року), якою наказувалося «чтобы ... учителей, божественного писания ведущих к Еллинскому яз... навычных, в Москве для

справи біблєє на время пристал», через те, що «они божественного писания вѣдуци и Еллинскому языку навичны и с Еллинского языка, на словенскую речь перевести умеют и латинскую речь достаточно знают».

На вимогу самодержавця до Москви були відправлені вихованець Києво-братської школи, викладач латинської, грецької і церковно-слов'янської мови у своїй альма - матер (1639-1649), автор створеного для спудеїв вказаної школи славнозвісного лексикону («Лексикон греко-слов'яно-латинський», який залишився у рукопису) Славинецький Єпіфаній (-1676).

Прихильник грецької орієнтації у просвіті й богослів'ї Славинецький Єпіфаній був, за спогадами його учня Євфимія, «муж многоученый, не только грамматики и риторики, но и философии и самця теологи известный бысть испытатель и искусный разсудитель, и опасный претолковник греческого, латинського, славенского и польського языков». Перебуваючи у Москві Славинецький керував перекладом Біблії на слов'янську мову, а також займався викладацькою діяльністю у заснованому Ртищевим училищі.

Цією ж грамотою до Москви був викликаний Дамаскін Птицький – вчений монах Києво-Печерської лаври для перекладу Біблії і викладачі риторики Ртищевського училища, а також редактор і перекладач, вихованець Києво-братської школи, серомоник Києво-братського монастиря Арсеній Сатановський для перекладу Біблії на грецьку мову і викладання риторики у вказаному училищі.

Саме це училище у повному його складі було переведено згодом в Заїконоспаський монастир як основи заснованої у 1685 році (за іншими джерелами у 1687 році) Слов'яно-греко-латинської академії.

За всім тим, вирішальну роль у заснуванні й обґрунтуванні змісту й спрямованості навчальної програми Слов'яно-греко-латинської академії відіграв, як визнається всіма дослідниками історії створення вказаної академії, письменник - драматург, перекладач, богослов, просвітник і

педагог, вихованець Києво-Могилянського колегіуму (учень Лазара Барановича) Симеон (Самуїл) Полоцький (1629-1680).

Викликаний за наказом царя (Олексія Михайловича) до Москви в якості викладача згаданої вище Законоспаської (Ртищевської) школи, звернув на себе увагу царської особи, яка призначила його придворним поетом і наставником своїх дітей. Користуючись своїм становищем при дворі, Полоцький виголосив перед царем у 1666 році промову у якій прямо наголосив про необхідність «изыскати премудрости», шляхом створення навчального закладу, покликаного підвищити рівень освіченості чиновників як для державної служби і церковної справи, так і для населення Московської держави загалом.

Цій меті слугував складений і поданий царю у 1678 році С.Полоцьким «Академічний привілей», тобто устав майбутньої академії. Згідно із «привілеєм» навчальна програма мала б включати обов'язкове оволодіння слов'янською, грецькою, латинською і польською мовами, а також семи вільними мистецтвами: граматику, піїтику і риторикою, діалектикою, музикою, астрономією, геометрією, філософією і богослів'ям.

Укладений за взірцем Київської академії проект із його відвертою орієнтацією на Західно-Європейський досвід зустрів серйозний супротив з боку прихильників грецької орієнтації (перш за все з боку московського патріарха). «И поднимается спор: должна ли эта школа быть славяно-греческой или латинской. Этот вопрос сразу же осложнялся и обострялся соперничеством заезжих греков и киевских выходцев. В общем, конечно, киевляне были выше этих греческих скитальцев, слишком часто только искателей приключений и выгод. Но завести они могли и хотели школу латинскую, - и не только по языку, но и по духу... Греки же, даже и явные латинофроны, всегда подчеркивали решающее значение греческого языка ... от него же имеете просвещение ваше в вере православной, оставили естя и мудрость» (2).

Поданий після смерті С.Полоцького і перероблений його учнем по Заіконоспаській школі Сильвестром Медведєвим новому царю Федору Олексійовичу проект не отримав затвердження через смерть останнього і вкотре після чергового перероблення був поданий на схвалення цариці Софії у 1685 році.

У підсумку «Привилей» так і не був затверджений, а відкрита Слов'яно-греко-латинська академія скеровувалась без будь-якого проекту, проте із відвертою греко - фільською орієнтацією. Проводниками зазначеної орієнтації виступили запрошені зі Сходу вчені-ченці брати Ліхуди (Іоаннікій і Софроній), з ім'ям яких і пов'язується дата початку навчальної діяльності у Слов'яно-греко-латинській академії.

Ліхуди читали головним чином курс граматики, поезики й риторики (грецькою мовою) і лише упродовж березня-серпня 1690 навчального року, тобто протягом неповних шести місяців), початковий курс натуральної філософії з частиною, котра містила тлумачення книжок Арістотеля про душу, що ґрунтувалося на коментарях до вказаних книжок, зроблених свого часу Фомою Аквінським. Досвід цей не пішов далі пробного каменю, а незабаром за різних обставин Ліхуди і зовсім залишили (у 1694 році) викладацьку діяльність в академії, навчальна програма якої завершувалась на риторичному класі. Про невисокий авторитет академії серед російського населення може слугувати чисельність бажаючих отримати у ній (принаймні на початковому етапі її існування) відповідну освітню підготовку. За різними джерелами кількісний склад коливався від 104 учнів у 1685 році, від 28 до 76 – у 1687 році, від 32 до 64 чи 163 – у 1688 році, і 182 – у 1689 році (4).

Місце Ліхудів зайняли їх учні – Микола Семенов і Федір Полікарпов (1670-1731) – перекладач, редактор московської друкарні (автор праці «Лексикон трезычный, спречь речений славенских, еллинографических и латинских сукровище из различных древних и новых книг собранное и по славянскому алфавиту в чин расположенное» (1704 р.), які протягом років (до 1699 року) викладали в академії граматику, піїтику й риторіку грецькою

мовою (латинська мова не викладалася за наказом Ієрусалимського патріарха) і врешті-решт залишили академію у 1699 році, залишивши функцію викладача ченцю Чудова монастиря Іову.

Стан, що склався з програмою підготовки слухачів Слов'яно-греко-латинської академії, яка за своїм реальним змістом не виходила за межі прийнятих на той час нормативів, що висувалися перед навчальними закладами типу колегій або училищ підвищеного типу, не міг залишитися осторонь уваги вищого керівництва держави, яке почало активні дії у подоланні жалюгідної ситуації, в якій опинилася академія наприкінці XVII століття.

Спроба патріарха Адріана реанімувати грекофільну орієнтацію шляхом запрошення зі Сходу нових вчителів - греків(зокрема Панагіота і ієромонаха Діонісія) завершилася невдачею через небажання останніх приїжджати до Москви. Стурбований загрозливою ситуацією, що склалася з плачевним рівнем підготовки в академії («хоча і є своя школа, да користі в ній мало») Петро I запропонував патріарху Адріану надсилати учнів до Київської академії.

Проте Адріан не поспішав із виконанням якнайвищої пропозиції, сподіваючись на можливі перетворення з боку Паладія Роговського (1655-1703) – учня Ліхудів, який, не завершивши курсу навчання в академії, студіював у багатьох європейських закладах освіти, де і отримав звання доктора філософії й богослів'я. Повернувшись у 1699 році на батьківщину, Роговський був призначений на посаду ректора цієї академії (1700 р.), яку обіймав до своєї передчасної смерті (1703 р.). Як визнається, на посаді ректора Паладій Роговський сприяв відходу її від орієнтації своїх попередників у напрямку зближення із Західно - європейською наукою й культурою, що аж ніяк не позначилося на загальному стані освітньої підготовки в академії, яка продовжувала наближатися до свого занепаду.

Нарешті роздратований Петро I вдається до більш рішучого й радикального для подальшої долі академії кроку – призначає на посаду

протектора Московської слов'яно-греко-латинської академії вихованця Києво-Могилянської академії, її колишнього префекта (1694) й автора прочитаного ним у 1691 році оригінально філософського курсу (між іншим курсу, що підписувався ним як такий, що складений «на арені православно-руської Києво-Могилянської академії»), відомого проповідника і церковного діяча Стефана Яворського (1658-1722).

«С окончанием века, - не без суму констатує Г.Флоровський, - наступает псевдоморфоза и в Московском просвещении... Москва борется с наступающим из Киева латинофильством. Но нечего было противопоставить из своих залежавшихся и перепутанных запасов. Призываемые греки оказывались мало надежными, при всей их эрудиции... и побеждает Киев...» (5).

Треба визнати, що на посаді протектора Стефан Яворський не надто гаяв час і тут же запросив до Московської академії цілий корпус професорів і викладачів Києво-Могилянської академії, зокрема Рафаїла Краснопольського (-1711) – вихованця цієї академії, який по її закінченню (1693 р.) займався викладацькою діяльністю; Йосифа Туробайського – вченого, письменника й викладача риторики Києво-Могилянської академії, який став першим професором риторики Слов'яно-греко-латинської академії, а також першим її префектом (1703 р.), а також Афанасія Соколовського, Григорія Гошкевича, М.Конського і Антонія Стрешковського.

Принагідно зазначимо, що упродовж майже усього XVIII-го століття у Слов'яно-греко-латинській академії філософію (і психологію як її розділу) викладали, окрім вказаного вище Йосифа Туробойського, такі вихованці Києво-Могилянської академії як: Феофілакт Лопатинський, Гедеон Вишневський, Стефан Калиновський, Гавриїл Бужинський, Антоній Кувечинський, Порфїрій Крайський, Георгій Щербацький, Стефан Прїбилович, Іоанн Козлович, Володимир Каліграф. Загалом протягом 1701-1762 навчальних років до Москви виїхали 95 могилянців: серед них 21 із 23 обіймали посаду ректора і 23 із 25 – посаду префекта.

Чи не найпомітнішою фігурою у складі викладачів Слов'яно-греко-латинської академії першого десятиріччя її діяльності був вихованець Києво-Могилянської академії Теофілакт Лопатинський (бл. 1680-1741), знавець класичних і східних мов, математики, філософії, перекладач, державний діяч, «найосвіченіша людина свого часу», письменник, другий віце-президент св. Синоду, архієпископ Тверський і Коширський.

Здобувши початкову освіту у Києво-Могилянській академії, Теофілакт Лопатинський продовжив навчання за кордоном (зокрема у колеґії Афанасія Великого в Римі). Як прихильник богословського напрямку Стефана Яворського і опонент Теофана Прокоповича сприяв виданню «Камня веры» С.Яворського (у 1728 р.), на захист котрої написав і видав окрему книгу («апокризис, или ответ на писание ответно Франциска Буддеа и пр.»), за що був звинувачений «в злоумышленных, непристойных и продерзостных рассуждениях и нареканиях», водночас і у політичній неблагонадійності і позбавлений архієрейства ув'язнений до Виборзької фортеці. У 1740 році був звільнений і відновлений в архієрейському сані і невдовзі упокоївся (6).

Як префект, а отже, і професор філософії Слов'яно-греко-латинської академії Лопатинський склав і читав впродовж двох навчальних років (1704-1706) філософський курс («Арістотелів тривій, викладений українською Мінервою протягом двох років, три розділи філософії, логіка, фізика і метафізика, пройдені шляхом перипатетиків, методом, що використовується у школах, Афінах Олексієвських, святої ясновельможної царської величності у Москві, осяяні аполлоновим світлом Яворського і публічно викладені після того, як вічна мудрість знайшла ясний шлях з неба на землю року 1704, 9 вересня»), який і заклав початок систематичної філософської освіти у Слов'яно-греко-латинській академії.

Призначений на посаду ректора академії (1706-1722) Лопатинський розпочав також і систематичне викладання в академії богословського курсу (1706-1710). У цьому зв'язку не буде зайвим послатися на свідчення іноземця, який відвідував Київ у 1661 році про те, що вже на той час,

можливо і раніше, вивчення могилянцями філософії й богослів'я не сприймалося як яесь несподіване і виключне явище (6а).

Таким чином, фактично і за всіма тогочасними уявленнями про статус вищого (академічного) навчального закладу, дату народження Слов'яно-греко-латинської академії як повноцінного закладу вищої освіти в Росії треба віднести до 1706 року, тобто року введення у програму навчання академії богословського класу.

Не позбавлене інтересу питання щодо самостійності й оригінальності філософських (головним чином психологічних) поглядів Лопатинського (7), якому приписується честь першого, хто почав знайомити студентів із поглядами Декарта. Така постановка питання аж ніяк не є штучною, адже ми не можемо не зважувати на висновок Г.Шпета про те, що на час, що тут розглядається Московська академія «и по форме и по духу становится копией академии Киевской» (8). Очевидно, що змістовна відповідь на поставлене питання може дати компаративний аналіз, здійснення якого чекає на свого дослідника.

Список використаних джерел

[1] Шпет Г.Г. Сочинения. – М.: «Правда», 1989 -С.24.

[2] Флоровский Г. Пути русского богословия. – Киев.: Путь к истине, 1991. – С.80.

[3] Там само. – С.80.

[4] Ларионов А.А. История Славяно-греко-латинской академии в ХУ111 веке (1700-1775) // www.bogoslov.ru; Панибратцев А.В. Философия в Московской славяно-греко-латинской академии. – М.: Ин-тут философии, 1997. – 152 с.; Роль Славяно-греко-латинской академии в развитии русской философской мысли ХУ11-начала ХУ111 в. // Русская мысль в век Просвещения. – М.: Наука, 1991.

[5] Див.2 – С.81

[6] Алексеева Е. Феофилакт (Лопатинский) // www.sfi.ru; Андрушко В.О.Хижняк З.І. Лопатинський Федір (Феофілакт) /// Києво-Могилянська академія в іменах, ХІІІ-ХУІІІ ст.: Енциклопедичне видання /

Упор.З.І.Хижняк; За ред. В.С.Брюховецького. – К.: Видавничий дім «КМ Академія»,2001. – С.332.

[6а] « москвитяне изучали в киевском монастыре преимущественно философию и богословие, разные греческие и латинские творения, привезенные из Константинополя» (цит. за Титов Ф. Императорская Киевская Духовная Академія в ее трехвековой жизни и деятельности (1615-1915): Историческая записка.- Киев.:Гопак,2003. – С.144.

[7] Лопатинский Ф. Избранные философские произведения – М.:ИФ РАН, 1997. – 474 с.; Лопатинский Ф. «Введение» (Introductio) в философский курс – М.:Директ-Медиа,2008. – 55 с.

[8] Див. 1 – С.65.

На основе анализа объема учебных программ первых на территории Российской империи учебных заведений академического типа (Московской славяно-греко-латинской и Киевской академии) в статье приводятся сведения о том, что реальный объем знаний, который преподавался в Киевской академии, в отличие от Московской, дает ее историкам неоспоримое право признавать за Киевской академией фактический статус первого по времени образовательного учреждения, которое отвечало принятым на то время в Европе требованиям к учебным заведениям академического типа

Ключевые слова: Киево-Могилянская академия, Московская Славяно-греко-латинская академия, правовой статус, учебная программа, философия, богословие.

On the basis of the analysis of a volume of the educational programs maiden in terrain of the Russian empire of educational institutions of the academic type (Moscow Slavian-Greco-Latin and Kiev academy) in the article the items of information are resulted that the actual volume of knowledge, which one was taught in the Kiev academy, as against Moscow, gives its historians the indisputable right to recognize behind the Kiev academy the actual status maiden on time of educational entity, which one responded adopted on that time in Europe the requirements to educational institutions of the academic type

Key words: Kiev-Mohyla academy, Moscow Slavian-Greco-Latin academy, legal status, educational program, philosophy, divinity.